

Új utakon a magyar nyelvtörténeti kutatások¹
Kenesei István
(Megjelenik a *Nyelvtudományi Közlemények*-ben)

É. Kiss Katalin (szerk.), *Magyar generatív történeti mondattan*, Akadémiai Kiadó, 2014, 309pp.

Közhellyel szólva a magyar nyelvtörténet, illetve a magyar generatív mondattan mérföldköhöz érkezett ezzel a kötettel. Persze attól, hogy megjegyezzük: közhellyel éltünk, a kijelentésünk nem lesz kevésbé elhasznált, ámde kevésbé helytálló sem.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2009-13 között folyt OTKA-kutatás eredményeképpen, valamivel több mint 300 oldalon 7 szerző (köztük a szerkesztő) 9 tanulmányban fejti ki, mit tud mondani a generatív nyelvészet a magyar mondattörténetről. A hangsúly, amint arra később is utalunk még, a *mondattörténet* szón van: ebben a könyvben a magyar nyelv történetével való foglalkozás több mint két évszázadában első ízben valóban teljes mondat szerkezetek, illetve mondatalkotó szintagmák („szószerkezetek”) kialakulásáról, változásáról van szó. Ez pedig azért vált lehetségessé, mert a generatív nyelvészet az 1950-es vége, és ehhez csatlakozva a magyar nyelv generatív szellemű leírása az 1960-as évek közepe óta elsősorban a mondat szerkezeti kérdéseit tárgyalta, pontosabban a nyelv alapegységének nem a szót vagy a morfémát, hanem a mondatot tartotta, ehhez képest határozta meg a további alkotóelemeket. Ennek messzire mutató következményei voltak például a jelentéselméletben, de a morfológiában is, hiszen a deriváció, azaz az ún. lexikai szóképzés határai egyre inkább összemosódtak az inflexió, vagyis a szintaxis által vezérelt morfológiai folyamatok határaival.

A magyar leíró nyelvészeti munkálatok az elmúlt két, két és fél évtizedben felnőttek a legjobb nemzetközi kutatások színvonalához: a vezető folyóiratokban, az ismert nagy tudományos könyvkiadók kínálatában egyre több magyar tárgyú cikket, illetve monográfiát, tanulmánykötetet találunk, sőt a nemzetközi forgalomba került tankönyvek is sokat idézik a magyarra vonatkozó megfigyeléseket. Annak, hogy a tankönyvek is hivatkoznak a magyar szintaktikai kutatásokra, nem egyszerűen az az oka, hogy szükségük van egy nem indoeurópai nyelvre is mondandójuk illusztrálásához, hanem az, hogy a magyar az egyik legjobban feldolgozott ilyen nyelv a generatív nyelvészet szakirodalmában.

Ugyanakkor az 1970-es évek közepe óta folyó generatív jellegű történeti szintaktikai vizsgálatokból mindezidáig hiányoztak a magyar nyelvvel foglalkozó tanulmányok, jöllehet e nyelv történeti dokumentálása, ha nem is hasonlítható az újlatin vagy a germán nyelvekéhez, nyolc évszázadra megy vissza – az összefüggő szövegeket tekintve. Véletlen szerencse, hogy – mint a szerkesztő a rövid Bevezetésben is írja – épp a 13-16. század között zajlottak le a legnagyobb változások. És bár az önmagában is érdekes lehet, hogyan megy át egy mondat szerkezeti rendszer az egyik stációból a másikba, a magyar mondattörténet vizsgálatának emellett tágabb elméleti jelentősége is van, mint a jelen kötet is bizonyítja. A magyar ugyanis független bizonyítékokkal szolgálhat azokra az általános nyelvtörténeti

---

¹ Jelen ismertetés az OTKA NK 100804 „Átfogó magyar nyelvtan” c. kutatásának a keretében készült.

elvekre, azaz a folyamatok mögött meghúzódó szabályosságokra, amelyeket eddig jóformán kizárólag indoeurópai nyelvekben találtak.

A tanulmányok azonban nem korlátozódnak az írott dokumentumok korszakára. É. Kiss Katalint ugyanis már hosszabb ideje érdekelte, hogy a nevével fémjelzett mai magyar szórendi magyarázat miképp egyeztethető össze azzal a feltevessel, hogy a magyar legközelebbi rokonnyelvei, a hanti és a manysi, illetve az uráli nyelvek nagy többsége a ragozott igét a mondat végére helyezi, azaz S(X)OV sorrendű, míg a magyar mind ezektől, mind az SVO sorrendű finntől és észttől is eltér, hiszen ma, de É. Kiss bizonyítékai szerint már a Halotti Beszédben is „Topik – Fókusz – V – X” (azaz TFV) az alapszórend. Meggyőzőek az érvek, amelyek a tárgyjelölés kialakulásából vezetnek le, hogy a tárgy az ige mögött is szabadon megjelenhetett, és azok is, amelyek arra utalnak, hogy a névelőtlen főnevek helye az ige mögött van, ha más elem kerül a mondat ige előtti, ún. bal perifériájára. Itt most csak azt a bizonyítékát idézzük, amely a birtokszó ige mögötti helyéből következtet arra, hogy a birtokos szerkezetből csakis a birtokos mozdulhatott „balra”, és nem a birtokszó „jobbra” (p. 26):

(1) Es **oz gimilsnec** wl keseruv uola **vize**.

Ez egyszerre mutatja, hogy a HB idején a topikalizáció már bevett eszköze volt a nyelvtnak, és hogy az ige mögött a logikai-kommunikatív funkció nélküli elemek helyezkedtek el.

A rövid, mindössze 20 lapnyi II. fejezet persze nyitva is hagy több kérdést. Felmerül például, hogy ha a finn és az észti SOV → SVO változását az indoeurópai nyelvi környezetnek tulajdonítjuk (és annak ellenére, hogy a tárgyjelölés ott nem, de legalábbis nem úgy történt meg, ahogy a magyarban), akkor miért nem ugyanilyen irányú változás zajlott le a magyarban? Mondhatjuk persze, hogy a 10. századra, amikor az altáji (tehát SOV típusú) nyelvekkel való hosszas együttélés után szláv környezetbe került a proto-magyar, már kialakult a topik-prominencia, tehát az új környezet már nem befolyásolhatta az alapszórendet. Ha így volt is, erre azért kellett volna utalni – még ha a gondolatmenet annál is spekulatívabb, mint ami az SVO → TFV változást indokolta.

A változásnak az ómagyar kor elejére tett befejezettségével kapcsolatban is felvonhatjuk a szemöldökünket. Számos olyan példa van ugyanis a HB-ben, amelyben az ige az utolsó pozíciót foglalja el. Ezt a jelenséget É. Kiss a többszörös topik illusztrációjaként mutatja be az alábbi példában is (p. 29), de ugyanilyen joggal lehetne azt is mondani, hogy itt egy SXV szerkezetet látunk, amely az SOV-ből képezhetett egyfajta átmenetet a TFV(X) felé, ha már a tárgyjelölés lehetővé tette a tárgy elmozdulását a közvetlenül az ige előtti helyéről.

(2)	kötőszó	topikok	fókusz	ige
	hug	ur uvt kegilmehel	abraam. ysaac. iacob. Kebeleben	helhezie.

Nemcsak e könyvben, de É. Kiss egész munkásságában végighúzódó probléma, hogy nincs tekintettel a generatív grammatikák egyik meghatározó funkcionális kategóriájára, a (véges vagy nem-véges, tehát igenévi) igeidőt kódoló T (eredetileg: *Tense*, azaz Igeidő) fej

szerepére. Az a tény, hogy a mai magyar igekezdő nyelvnek mutatkozik, könnyen betudható a Tense véges mondatokban elfoglalt helyének – szemben például egyes igeneves mondatfajtákkal, amelyekben az ige véghelyzetű.² A véges mondatokban tehát a Tense, és nem az ige elé mozognak a fókuszált vagy topikalizált összetevők, maga az ige pedig a Tense-be kerül. Más kérdés tehát, hogy a (Tense nélküli, az „alatti”) „mondatban”, azaz a vP-ben, illetve a VP-ben mi az elemek sorrendje: ez ugyanis minden bizonnyal csakis az általánosan elfogadott [NP – [v/V – NP/XP]] lehet, amelyből az egyes nyelvek az általánosan megfigyelt felszíni SOV, SVO és VSO szórendeket produkálják – amennyiben alany- és nem topik-prominensek, mint a magyar. A Tense hol felbukkan, hol eltűnik a szerkezetek ábrázolásában és nem derül ki, hogy mikor mi motiválja a rá való hivatkozást, illetve ennek hiányát.

Mindez azonban, mint fentebb is említettem, csak É. Kiss közel négy évtizede kialakított radikálisan új és csábítóan egyszerű magyarázó rendszerének továbbgondolása, vagy – amint az oly jellemző a generatív nyelvészeti irodalomra – az új magyarázatokból a még újabb problémák kibontása, ami a felnőtt tudomány egyik legfontosabb tulajdonsága.

A második tanulmány, azaz a III. fejezet is É. Kisstől származik: ez a tagadó és kérdő mondatok ómagyar kori változásaival foglalkozik. Bőségesen illusztrálja a két legnagyobb változást: a) a *nem* tagadószó elhelyezkedését elsősorban az igekötőhöz képest, és b) a tagadó egyeztetés kialakulását.

Az a) pont alá az a változás tartozik, amely során az [igekötő – tagadószó – ige] úgynevezett „egyenes” sorrendből a [tagadószó – ige – igekötő] „fordított” sorrend lett. A b) pont alá pedig az, amely révén az alábbi (3a) típusú szerkezetből a (3b) típusú lett, ahol a (hagyományos nevén) tagadó névmás mellett már meg kell jelennie a tagadószónak (pp. 38, 40)

- (3) a. **Semmy** ygazb ezeknel
b. hogy **senkynek nem** vala ketseg

A tagadást jelölő elemek ciklikus változását más nyelvtípusokban már kimutatták. E fejezetben a magyar tagadás történetében találja meg a szerző Otto Jespersen 1917-es megfigyelésének független igazolását: eszerint a *se*-tagadásból a *nem*-nek a ragozott igehez tapadásán és a tagadás funkciójának átvételén keresztül a *se* önállóságának megszűnéséig vezet az út (42skk).

Ebben a fejezetben a Tense-nek központi szerepe van, teljes joggal, hiszen a tagadás a mondat fején végzett művelet, márpedig a mondat fejét a Tense testesíti meg. Egyedül azt sajnálhatjuk, hogy a *nem* véges, azaz igeneves mondatokra nem jutott több figyelem, hiszen ezek egy része megőrizte az eredeti sorrendet, lévén, hogy a [V + Tense] kötelezően mondatvégi a 2. jegyzetben is hivatkozott két melléknévi igeneves szerkezetben.

---

² Például a szokásosan folyamatos és befejezett melléknévi igeneveseknek nevezett tagmondatokkal szemben, amelyek azonban sem nem folyamatosak vagy befejezettek, sem nem melléknéviak – amint a könyv egy más fejezetéből is kiderül, l alább.

A IV. fejezet, amely morfoszintaktikai, azaz inflexiós kérdésekkel foglalkozik, három részből áll. Az elsőben a tárgyas ragozás, a másodikban az igeidőrendszer kialakulását tárgyalja É. Kiss Katalin, míg a harmadikban Kántor Gergely veszi szemügyre az igemódok funkcióinak a változását.

A tárgyas ragozás keletkezéséről szólva a korábbi kutatások eredményeit az újabb nemzetközi szakirodalom alapján É. Kiss azzal egészíti ki, hogy felteszi: az ige–tárgy egyeztetés az ugor alapnyelvben a tárgy topik szerepének jelölésére szolgált, és ez az állapot öröklődött át az ősmagyarba is, a topik szerepű tárggyal való egyeztetés pedig az ősmagyar későbbi szakaszában vagy az ómagyar kor kezdetén értelmeződött át határozott tárggyal való egyeztetéssé. (p. 56) Arra pedig, hogy az 1. és 2. személyben miért nincs ige–tárgy egyeztetés egyrészt az „Aktivitási hierarchia” (4), másrészt az – ismét csak a szakirodalomból átvett „Inverz egyeztetési tilalom” (5) ad magyarázatot.

(4) *Aktivitási (topik-várományossági) hierarchia:*

E/1. személy > T/1. személy > E/2. személy > T/2. személy > E/3. személy > T/3. személy

(5) *Az inverz egyeztetés tilalma:*

Egy ige csak akkor egyezik tárgyával, ha az kevésbé prominens az aktivitási hierarchiában, mint az alany, kivéve, ha az alany maga is a hierarchia legelső fokán áll.

Az összetett igeidők kialakulásában É. Kiss nem követi a magyar nyelvtörténetben kialakult konszenzust, miszerint itt a latin hatására alakult volna ki ez a rendszer. Statisztikai bizonyítékaik is vannak arra, hogy alacsony számban való jelenlétük az ómagyar korban nem ennek, hanem annak tudható be, hogy ezeknek az igeidőknek általában, s így más nyelvekben is kisebb a gyakoriságuk. Bereczki Gábor kutatásai alapján azt a nézetet fogadja el, hogy a fejleményben inkább a nyugati ótörök nyelvekkel való érintkezés hatása mutatkozik meg. Kihalásuk magyarázatában viszont már követi a széles körben elfogadott álláspontot: az igeidők rendszerének kialakulásával és meggyökeredésével párhuzamosan szorult vissza az összetett igeidők használata.

Kántor Gergely előbb áttekinti az igemódok tulajdonságait, majd az ómagyar szórványemlékek, valamint a Jókai- és Guary-kódex segítségével bemutatja, milyen változás zajlott le az adatolt időszakban, illetve mi jellemzi a mai magyar nyelvben a modalitás kifejeződését. Legfeltűnőbbnek a feltételes módú mellékmondatok visszaszorulását tartja a kijelentő és a kötőmóddal szemben, amely utóbbi szinte jelen sincs a korai emlékekben. Az alapos táblázatos összefoglalók szemléletesen illusztrálják az itt összefoglalt megállapításokat.

Az V. fejezetet Egedi Barbara írta a főnévi kifejezések szerkezetének változásáról. Pontosan látja, hogy a határozottság kifejezése szimpla grammatikalizálási kérdés: attól, hogy egy nyelvben nincs, vagy nem ugyanúgy van névelő(használat), attól annak a nyelvnek a beszélői ugyanúgy tisztában vannak a határozottsággal – csak éppen nincsenek (ugyanúgy) rákényszerítve a határozottság jelölésére grammatikai, illetve lexikai eszközökkel. *Mutatis*

mutandis, a helyzet ugyanez a topikalizációval vagy a fókuszálással is: míg a magyarban ez a választás kötelezően grammatikalizálva van (ma már), addig más nyelvekben, beleértve az ómagyar előtti nyelvállapotot is, ezt nem kell, vagy nem lehet kifejezni.

Jóllehet azt nem lehet mondani, hogy az első írásos emlékeinkben még egyáltalán nem volt névelőzés, hiszen már a Halotti Beszédben is három határozott névelő azonosítható Egedi szerint, az bizonyos, hogy a határozott névelő az ómagyar kor alatt terjedt el, és a késői ómagyar korra fejeződött be a folyamat. A névelőt biztosan csak akkor tudjuk azonosítani, ha a megelőző szövegben már szerepel a referens, illetve annak szituációs környezete, mint az alábbi példa esetében a ház, a szoba és a terített asztal, amelyek előzményt képeznek az *a tüz* számára (98sk).

(6) alázatost leewle **a tewz** mellett (JókK 84)

De ugyanilyen jó bizonyíték Egedi szerint, amikor az eredeti latin szöveget hasonlítjuk a magyar fordításához és látjuk, hogy a latinban nem mutató névmás volt, hanem – a latin nyelvtan szabályai következtében – jelöletlen határozott főnévi kifejezés. Az elterjedés folyamatát Egedi a korpusz alapján megállapított statisztikai adatokkal támasztja alá. (p. 113) Eszerint míg a 14/15. századi Jókai-kódexben az összes lexéma („token”) 2,42%-a volt határozott névelő, addig a 16. századi Kazinczy-kódexben már 8,66%. Talán még érdekesebb lett volna, ha a statisztika arra is kitér, hogy a határozott főnévi kifejezések közül hány százalékban volt jelen a névelő a korábbi és a későbbi nyelvállapotokban, de ezt a keresést nyilván kevésbé lehetett automatizálni és a több mint 600 ezer lexémát tartalmazó szövegek megvizsgálása időigényes is lett volna.

Egedi produktívan használja a generatív grammatika eszköztárát. Talán csak abban lehetett volna következetesebb, hogy felhívja a figyelmet, mikor jelez funkciót (pl. Spec) és mikor kategóriát (pl. Dem, D) az ágrajzaiban, melyekben ez a kettő nem egyszer keveredik, vö. pl. 118sk. Abban sem vagyok biztos, hogy meggyőző az a végső soron a korábbi nyelvtörténeti irodalomban is megtalálható érvelése, hogy a mutatószavas főnévi csoport (pl. *ezt a pénzt*) valójában értelmező szerkezetre megy vissza (azaz: *ezt, a pénzt*). Ez ugyanis a források alapján aligha adatolható. Inkább arról lehet szó, hogy – mégha történetileg valóban appozitív szerkesztésre megy is vissza a konstrukció – az eredményként jelentkező DP-ben kettéválik, egyfajta munkamegosztásban történik a rámutatás és a határozottság kifejezése: a Dem kategóriájú *ez/az* csupán a közeli/távoli helyre vagy dologra utal, de a határozottságot mellette a D kategóriájú *a/az* névelő fejezi ki. Az Egedi által említett „túldeterminálás” (p. 103), ami önmagában véve is furcsa terminus, így egyszerűen nem merül fel. Itt jegyzem meg, hogy Egedi nézetével szemben a személyt jelölő tulajdonnevek névelőzése sem meglepő, hiszen pl. az újjörögben ez a szabály, másrészt ha ezen (az egyébként areális jellegzetességen, vö. bajor *der Hans*) meglepődünk, akkor ugyan mit szólunk a folyó-, hegy- stb. nevek névelőzéséhez (pl. *a Duna, a Mátra*)? Miért lennének ezek kevésbé furcsák, mint a személynevek előtti névelők?

Érdekes feltevése Egedinek, hogy a datívusz ragos birtokos „kívülről” érkezett és később integrálódott a szerkezetbe (p. 121), de meggyőzőbb lenne, ha ezt történeti példákkal tudta volna alátámasztani, hiszen azt állítja, hogy erre „számos jel utal”. Itt nincsen terem a birtokos szerkezet É. Kiss által adott és Egedi által követett elemzésének a tüzetes

tárgyalására, ezért csak annyit jegyzek meg, hogy a [_{NP} *könyv* [_{KP} *Jánosnak*]] típusú kiinduló szerkezet csak abban az esetben lehetne indokolt, ha a *Jánosnak* birtokos a *könyv* fej vonzata lenne, ami nyilvánvalóan nem áll fenn. Más kérdés, hogy egy SOV, azaz fejevű nyelvben, mint amilyen az ősmagyar volt, ahogy fentebb É. Kiss nézetével egyetértve állítottuk, hogyan állhat a fej mögött is egy összetevő.

Az univerzális és egzisztenciális kvantorok története, azaz a Bende-Farkas Ágnes által írt VI. fejezet, önálló témaként aligha szerepelhetett volna a korábbi nyelvtörténeti összefoglalásokban. Mint azonban az elsősorban É. Kiss Katalin kutatásaiból kiderült, a magyar mondat felszínen tapasztalható sorrendi viszonyaiban a kvantoroknak kiemelkedő szerepük van. Ezért hát érdemes megnézni, változott-e a kvantoros kifejezések mondattana az adatolt nyelvtörténetben, és ha igen, hogyan. Bende-Farkas először azt mutatja be, milyen fajta szerkezetek tartoznak a kvantorok alá, majd azt, hogy milyen sajátos viselkedést tanúsítanak a kvantorok, például a disztributív és a kollektív olvasatok elkülönítése révén (pl. *Három horgász fogott öt halat* – egyenként ötöt, illetve összesen ötöt). Ez után sorra vesz néhányat, pontosabban hármát e kifejezések közül, nevezetesen a *mind*, és a *minden* univerzális, valamint a *valaki/mi/...* egzisztenciális kvantorokat. Helyesen figyelni meg, hogy „a *mind* [...] egyaránt vonatkozhatott egy halmazra, vagy a halmaz elemeiből alkotott maximális – kollektív – individuumra”, vagyis „alapvetően nem univerzális kvantor, hanem a határozott névelőhöz hasonlítható maximalitási operátor.” (p. 144) Ugyanakkor nem világos, miért adverbiumnak tartja a *mind*-et, amely a főnévi csoportot módosítja és amelyet a főnévi csoporton belülre helyez, márpedig főnévi jellegű szerkezetet határozói kategóriájú elem nem szokott módosítani. Azt is kijelenti, hogy „a *minden* sok tekintetben úgy viselkedik, mint a mai magyar nyelvben”, pedig a mai magyarban a *minden* nem lehet többes számú főnév mellett, szemben a korábbi nyelvállapotokkal. (A *mind* viszont nemcsak megszámlálhatatlanok, azaz anyagnevek, hanem egyes számú megszámlálható főnevek mellett is előfordulhatott, pl. *mend w foianec*.)

Könnyebb és ismertebb témának ígérkezett a névutós kifejezések története, amelyet a VII. fejezetben Hegedűs Veronika tárgyal, hiszen a korábbi irodalomban tisztázva volt már, hogy ezek általában jelöletlen birtokos szerkezetekből alakultak ki, pl. *ház bel-é*. Ami újat ez a fejezet nyújt, az a névutós kifejezésekben az utóbbi években keletkezett javaslatoknak a magyarra adaptálásában található, köszönhetően egy olyan kimunkáltabb szerkezeti elemzésnek, amely pontosabban helyezi el az „irányhármasság” hagyományosan ismert jelenségeit. Ez továbbá jobban illusztrálja a grammatikalizáció lépéseit is, azaz ahogy a főnévi N fejből végső soron adverbialis kategóriájú P lesz. Megszívlelendő tanulsága az elemzésnek az is, hogy az igekötők is P típusú fejnek bizonyulnak.

A könyv leghosszabb, mintegy 60 lapnyi fejezete Dékány Éva műve és valóban terjedelmes témát, az igenevekét öleli fel. Az ilyen ún. nem véges alárendelésekből e könyvben sokkal több fajta létezik, mint amennyit a szokásos leíró vagy történeti mondattanokban találunk. Már az is újdonság, hogy a szerző nem tartja magát az igenevek szokásos nevéhez, hanem „-*t/tt* végű”, vagy „-*ó/ő* végződésű” igenevekről beszél, hiszen a hagyományos „befejezett/folyamatos melléknévi” megjelölés szószerinti értelmében bizony félrevezető.

Jól használható továbbá az igenév meghatározása is: „az a kiterjesztett igei projekció, mely megőrzi az alapige argumentumszerkezetét, és önállóan, főmondatként vagy nem áll meg, vagy csak modális értelme lehet.” (p. 179)

Dékány az újabb generatív mondattani leírások alapján biztos kézzel mutatja be az egyes típusok jellemző sajátosságait. A főnévi igenév például sokkal szélesebb körben volt használatos, mint a későbbi korokban és vonzatként is személyragozható volt. (p. 187)

- (7) a. *erezted a te angyalodat meg yzenny az isteny zyletest* (GömK 120r)
b. *Mert nem igttem hynom igazakot* (DöbrK 205v)

A (7a) példában szereplő *ereszt* ('küld') ige mellett ma nem szerepelhetne igenév; helyette *hogy* kötőszós mellékmondatot használnánk. A (7b)-ben pedig a *hívni* igenéven egyeztető személyragot találunk. De van ún. antiegyeztetés is, vagyis amikor az infinitívuszon megjelenő személyrag nem egyezik az implicit mellékmondati alannak a főmondati kontrollálóval nyilvánvalóan azonos szám/személyével, vö. a (8) példát, amelyben az infinitívuszon nem 3., hanem 2. személyű személyjelnek „kellene lennie” (p. 184):

- (8) *Jntelek **teghedet**_i [*pron_i* keesen zolonak **lennye**]* (WinklK 65r)

Dékány ezt „default”, vagyis alapértelmezés szerinti egyeztetésnek tartja, ami, ha egyszer egyeztetni volt szükséges, feltevése szerint a legjelöletlenebb lehetett.

A „-t/it végződésű” igeveket pontos kritériumok szerint csoportosítja és helyesen követi az újabb irodalom azon megállapításait, hogy itt valójában passzív nem véges állítmányokról van szó. Éppen ezért nem érthető, miért engedi meg, hogy a (9a) szerkezetnek kétféle elemzése is lehessen (9b-c), l. p. 194.

- (9) a. *gondoliad meg az **te tet byneidet*** (LobkK 113)
b. *gondoliad meg az [[_{VP} te [_{VP} *pron_i* te]] + t] byneidet_i*
c. *gondoliad meg az te [*pron_i* tet] byneidet_i*

A passzív alakú ige mellett ugyanis alanyesetű külső argumentum, amint az a (9b)-ben látható, nem jelenhet meg: ez a passzivizálás egyik következménye. De ha feltesszük is, hogy ez lehetséges volt az ómagyarban, csak akkor lehetne meggyőző az elemzés, ha az adatok között olyan is előfordulna, ahol a főnévi fejen nincsen birtokosjelölés, azaz pl. ilyen is lenne az adatok között: *a te/az ő/Anna tett bűnök*. Ha nincs ilyen példa a forrásokban, akkor a (9b) elemzés téves, ha viszont van, de a szerző nem mutatta be, akkor csupán mulasztás terheli, és a gond orvosolható.

A (9) esetére nem utal vissza, amikor a következő csoportban az igenéven való személyjelölés eseteit tárgyalja, ahol is az alanyesetű névmás is rendszeresen előfordulhat, vö. (p. 197):

- (10) *atte tennon totted fríggdnek íeđerql* (NagyszK 78)

Ez is arra utal, hogy az (alanyesetű vagy jelöletlen) alany csak a személyjelölt igevekek mellett fordulhatott elő.

Jelentős figyelmet szentel Dékány a *vére hullott katona* típusú kifejezéseknek, és közöttük is a sajátos szerkezetű *kölkei elragadott nőstény medve* példának, tagadva itt a mozgatóelemzés lehetőségét. Számos további régen még produktív igenévi formát mutat be, például a korpuszból nem adatolt, de a népnyelvben gyakori elnevezések, mint a *Mária-nyugotta-bukor* ('bukor, ami alatt Mária nyugodott'), jóllehet az nem világos, miért tartja a *nyugszik, ül* igéket unakkuzatívoknak, mikor ezek az általa használt tesztek szerint is unergatívok. Ide tartozik még a HB-beli *hadlaua choltat* második szava, vagy az alábbi – *atta/ette* végű igenév (p. 212):

(11) lele a· leant az agon **vlette** ('ülette') (MünchK 43rb)

Mind a *-t/tt*, mind az *-ó/ő* végű igenevek megőrizték fejezőjüket a nyelvtörténeti korokon át. Egyébként Dékány meggyőzően érvel amellett, hogy az *-andó/endő* nem önálló igenévképző, hanem az *-and/end* modális fej és a szokásos *-ó/ő* igenévképző együttese. Végül röviden elemzi a határozói igeneveket (*-va/ve; -ván/vén*), valamint a deverbális (*-ás/és* végű) főnévi kifejezéseket is.

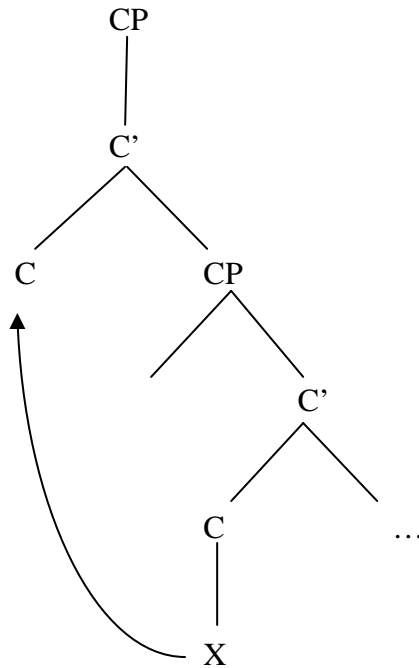
Egyetlen komolyabb következtetlenséget róhatunk fel Dékány Évának. A (8)-ban a *pron* a fonetikailag üres, tehát kiejtetlen, de szintaktikai-szemantikai értelemben a szerkezetben jelen lévő infinitívuszi alanyt jelöli, amely koreferens a főmondat megfelelő argumentumával, mint antecedenssel. Itt helyénvaló is ez a jellemzés, de a hagyományosan melléknévi igeneveknek nevezett szerkezetekben nem világos, miért ugyanezzel az üres elemmel operál, l. pl. (9c). Utóbbiakban ugyanis nem az általa feltett koreferencia áll fenn, hanem egy a vonatkoztatásban szokásos „fej – vonatkozó névmás” viszony, amely a koreferenciától eltérően nem határozott referensre utal, hanem egy lehetséges halmaz elemeire, amelyből éppen a (korlátozó) vonatkozó mellékmondat szűkíti le a főnévi fej által jelölt referenciatartományt a szándékolt részhalmazra. A nem véges vonatkozó szerkezetekben tehát egy fonetikailag üres vonatkozó operátor (Op), nem pedig a *pron* terminussal jelölt üres (személyes?) névmás van jelen.

A kötet sorrendben utolsó témaköre a (véges) alárendelt mondatok története, amelyet Bácskai-Atkari Júlia írt meg. Jóllehet a szokásos nyelvtörténeti elemzéseket visszhangozzák azok a fejezetcímek, amelyek az alárendelő kötőszók kialakulását és változását említik, itt azonban ismét csak mondattani elemzésekről van szó, ráadásul egy olyan általános keretben, amely a magyar nyelvtörténet kérdéseit a más nyelvek történetének rendszeres vonásaival rokonítja.

A szabályszerűség bemutatását itt idézem: „A relatív ciklus egy grammatikalizációs folyamat, amelynek során egy eredetileg – tipikusan determináns szerepű – névmási elem először vonatkozó (relatív) operátorra válik, később pedig ez a relatív operátor C fejként értelmeződik újra [...]. Vagyis egy, a CP területre mozgó elem átértelmeződik egy olyan elemmé, amely ott generálódik – azaz fejjé.” (p. 241) Sajnálatos, hogy a szöveget kísérő (2) számú illusztrációban egy súlyos tévesztés van: a jobboldali ábrában az alsó C alatti X-nak nem a fölötte lévő CP alá, hanem a balszélső C alá kellene mozognia, ld. (12).

(12)

A *hogy* kötőszó funkcióinak felsorolása után a *mint*, a *ha* és a *mert* kerül sorra, majd az összetett kötőszók kialakulása és ezek funkcióinak változása. Bemutatja a szerző a *hogyha* - *hahogy*, *mintha* - *hamint*, *minthogy* - *hogymint* és *merthogy* – *hogymert* alakváltozatokat, és statisztikai felméréssel illusztrálja előfordulásaiknak megoszlását négy kódex alapján. További bonyodalmakat okoznak a kötőszókkal együtt felbukkanó tagadósók, melyek esetében a *hogynemmint*-től a *hogyhamint*-en át a *mintsemhogy*-ig terjedő változatainak számos tagját elemzi.

A vonatkozó mellékmondatok tárgyalásában – némi hiúsággal vegyes – örömmel láttam, hogy kellő figyelemmel adózik a jelen ismertetés szerzője által „újralfelfedezett” Galambos Dezső 1907-es munkájának, amelyet az újabb szakirodalom teljesen elhanyagolt (még *A magyar nyelv történeti nyelvtana* 1991-95 között megjelent három vaskos kötete sem vett róla tudomást), noha megfigyelései a *hogy/ha* kötőszók és a vonatkozó névmások együttes megjelenéséről alapvető fontosságúak e mondattípusok elemzésében.

A kötetet az Egedi Barbarától származó rövid függelék zárja, amely amelletttör lándzsát, hogy bár a latin nyelvtani rendszere valamennyire befolyásolhatta a fordítások révén a korabeli magyar mondat szerkezeteket és szórendeket, de az ómagyar nyelv grammatikai rendszerét lényeges mértékben nem változtatta meg.

Mielőtt összefoglaló értékelésünkkel lezárnánk könyvismertetésünket, hadd hívjuk fel a figyelmet néhány olyan furcsaságra és hiányosságra, melyek egy esetleges következő kiadásban elkerülhetők lehetnének.

Elég sajátos a magyar hagyománynak az a gyakorlata, hogy a nyelvtörténeti korszakokat pontos évszámokhoz köti. Más nyelvek, például az óangol nyelv korszakolásában sem egyértelműen a norman hódításnál, 1066-nál húzzák meg a választóvonalat, noha az végső soron valóban kataklizmaszerűen hatott a nyelv jóformán minden szegmensére – de

csak végső soron, azaz egy hosszabb folyamat eredményeképpen, amiért is sokan 1150 körülre teszik a korszakváltást. A magyar nyelvtörténet korszakolásában is jobb lenne rugalmasabb határvonalakat megadni és nem ragaszkodni a történelem sorsfordító dátumaihoz (896, 1526, 1772), még akkor sem, ha például a *Nagyszótár* az utóbbi dátumtól gyűjti a korpuszát, ugyanis csak a történelemben lehet pontos dátumokhoz kötni a nagy változásokat, a nyelv sohasem egyik évről a másikra változik meg. Jobb lenne tehát például olyasmiket mondani, hogy az ómagyar kor a 10. századtól a 15. századig tartott, és így tovább.

A szerzői figyelmetlenségen túl olvasószervezői, azaz kiadói hanyagságra is megy vissza az a kínos hiba, hogy például a 184. oldalon szereplő három egymás utáni bibliográfiai utalás egyike sem szerepel az irodalomjegyzékben (Benveniste 1971, Harley és Ritter 2002, Ionin és Matushansky 2002), vagy a 225. oldalon É. Kiss (2005) szerepel, noha az irodalomjegyzékben É. Kisstől (2005a) és (2005b) között is lehet választani. Ha pedig ez ennyiszor megtörténhetett, akkor nincsen garancia, hogy többször nem, de ezt nem a recenzió dolga ellenőrizni. Komoly szakkönyvben ilyen hibának nem lenne szabad előfordulnia.

A terminológia világos és egyértelmű, bár én berzenkedem az olyan latin alakoktól, mint a *nominativus*, *accusativus*, *dativus* stb., különösen ha tovább is képezzük őket, mint a *dativusi* szóban, amit feltehetőleg „datívuszi”-ként ejtenek ki a szerzők, nem pedig az íráskép szerint (pl. 193skk). Megfontolhatták volna a gyakoribb esetek magyar nevének a használatát is. (Talán csak az *obliquus* esetében tennék kivételt – az *oblikvus* alak szokatlansága és eddigi lefordíthatatlansága miatt.)

Sajnos a tárgymutató sem teljes: olyan fontos terminusok maradtak ki, mint a fent felsorolt esetelnevezések, vagy az unakkuzatív, unergatív, tranzitív igealakok stb. Itt is elkelt volna nagyobb gondosság vagy alaposág.

Összességében jelentős mű született: a kiváló kutatásvezető irányításával egy fiatal csapat új utat tört a magyar mondattörténet eddig feltáratlan területein. Az, hogy jelen ismertetésünkben kritizáltuk vagy vitattuk az állítások némelyikét, természetes velejárója a generatív grammatika módszerének, hiszen itt az adatok alapján elméleti jellegű magyarázatokat, feltevéseket kínálunk fel, amelyeket nemcsak lehet, de meg is kell vitatni szakmai érvek alapján. Amikor ezt tettük, nem csökkentettük az e könyvben megtestesülő kiemelkedő teljesítmény értékét: továbbgondolásra méltónak, az elkövetkezendő kutatások alapjának tekintjük a benne foglaltakat, és bízunk benne, hogy a jelen kötet szerzői és/vagy követői tovább gazdagítják majd ismereteinket a magyar nyelvtörténet mondattani fejezeteiről.